

קפט

נחנת ארי עדיאת, וקלית
בעינהא, דין יי פינא
ובינה: ו. נאמר אברם
לשרי, הא אמתיך בידך,
עכדי לה דתקין בעיני.
וענימה שרי, נערכת מן
קדמהא: ז. נאשקחה.
מלאקא דיי. על עינא דמיא קמדקרא, על עינא קאורקא דמקרא: ח. נאמר, הגר, אקמה
[ג"י אקמה] דשרי, מן את אקאי ולאן את אולא, נאמרת, מן קדם שרי רבונתי, אגא

ו ותרֹא כִּי הִרְתָּה וְאָקַל בְּעֵינֶיהָ יִשְׁפֹּט יְהוָה בֵּינִי וּבֵינֶיהָ: וַיֹּאמֶר אַבְרָם אֶל־
שְׂרֵי הֲנֵה שִׁפְחָתְךָ בְּיָדְךָ עֲשֵׂי־לָהּ הַטּוֹב בְּעֵינֶיהָ וְתַעֲזֹנָה שְׂרֵי וּתְבָרַח מִפְּנֵיהָ:
וַיִּמְצְאָהּ מְלֶאכֶךְ יְהוָה עַל־עֵין הַמִּים בַּמִּדְבָּר עַל־הָעֵין בְּדֶרֶךְ שׁוּר: וַיֹּאמֶר
הָגֵר שִׁפְחָת שְׂרֵי אִי־מִזָּה בָּאת וְאַנָּה תִּלְכִּי וְתֹאמַר מִפְּנֵי שְׂרֵי גִבְרַתִּי אֲנֹכִי

רש"י

(ו) ותענה שרי, היתה משעבדת בה בקושי⁷⁹

(ח) אי מזה באת, מהיכן באת. יודע היה⁸⁰ אלא ליתן לה פתח
ליכנס עמה בדברים. ולשון: אי מזה, איה המקום שתאמר עליו
מזה אני באה.

ב"ד: היא מעוברת. 79 ב"ד מה. 80 מהיכן... היה — ב"ד: יודע היה

רש"י

(ז) וימצאה, מלה זהה¹³ כי המשפט כמו וישאנה (דברים כב טז).

(ח) אי מזה, כמו איה, וכן אי הבל (ד ט). וטעם מזה מקום, כאלו
אמר אי מזה מקום באת, בורחת, נפתח הרי"ש¹⁴ בעבור אות
הגרון שהוא אחריו, וכן בורחת אל העיר (ירמי' ד כט), והיא
כפורחת (מ י), ברתת ובמורה (ישעי' ל כד), וכן יודעת איש (במד'
13 בדרך כלל צ"ל ומצאה או ומצאה. 14 במקום טגול, כמו שומרת.

רש"י

עליהם כגון זה, כי אברהם אפילו היה יודע זה כאמת היה מיסרה רד"ק

ולא קבלה, כי רחוק הוא שישתוק אברהם לקלון שרה אשתו, כל
שכן משפחתה ואף על פי שנשאת לו לאשה. וביניך, מלא ביד"ד
בין הגו"ן והכ"ף כי כן תבא מילת בין פעמים בלא רבוי ופעמים
ביוד"ד הרבוי, וכן ביניכם וביניו (יהושע ג ד). ויש בו דרש³⁹, כי
שרה נתנה עיניה בהריונה והפילה מאותו ההריון, אם כן אינו מן
הדין שיהיה מלא אלא חסר.

רש"י

(ו) ויאמר... שפחתך בידך, אע"פ ששכבה בחיקי, שפחתך היא

כבתחלה ויש לך רשות עליה לרדותה אם תעשה אליך דבר שלא
כהוגן, כי שפחתך היא ורשותה בידך ולא תקבל ממני כמו
שחקבל ממך והנני מוחל לך כבודי. ותענה שרי, עשתה עמה יותר
מדאי ועבדה בה בפרך, ואפשר שהיתה מכה אותה ומקללת
אותה ולא היתה יכולה לסבול וברחה מפניה, ולא נהגה שרי בזה
לא מדת מוסר ולא מדת חסידות: לא מוסר כי אף על פי שאברהם
מחל לה על כבודו ואמר לה: עשי לה הטוב בעיניך, היה ראוי לה
למשוך את ידה לכבודו ולא לענותה, ולא מידת חסידות ונפש
טובה, כי אין ראוי לאדם לעשות כל יכולתו במה שתחת ידו.
ואמר החכם⁴⁰: "ומה נאה המחילה בעת היכולת". וזה שעשתה
שרי לא היה טוב בעיני האל, כמו שאמר המלאך להגר: כי שמע
ה' אל עניך (פסוק י), והשיב לה ברכה תחת עניה, ואברם לא מנע
שרי מלענותה אף על פי שהיה רע בעיניו משום שלום הבית.
וכל זה הסיפור נכתב בחורה לקנות אדם ממנו המדות הטובות
ולהרחיק הרעות.

רש"י

(ז) וימצאה... על עין המים, ואחר שאמר על עין המים אמר על

העין לפרש, כלומר על אי זה עין מים מצאה, על העין שהיא
בדרך שור, כלומר שהיתה שבה למצרים ארץ מולדתה, כי שור
על פני מצרים.

רש"י

(ח) ויאמר, בא פתח עם הרביע כמו בהפסק, כי יש לרביע

39 מונא ברשי. 40 ראה מכור הפנינים (מיחוס לר' שלמה אבן גבירול) א. כט 28:
אין דבר שנולה אל דבר טוב מן העונה אל החכמה ומן היכולת אל המחילה.

רס"ג (ו) ותברח מפניה, עד שברחה מפניה.

(ז) על עין המים, על עין מים. שור, "חגרי" 24.
24 ובפרק כ א תרגם שור "אלגיסאר" וכולם מקומות בדרום, ובשמות טו כב הניח
המלה "שור" ללא תרגום.

רמב"ן ואם היה מפני ההבטחה הזו לאברם היתה עולה לשאר האנשים.

וכבר טעו בה גם כן מן המפרשים⁹ טעות אחרת, שאמרו שאין דין
היושב בחוצה לארץ להוציא האשה ששהתה עמו עשר שנים ולא
ילדה ולא שישא אחרת. ואין הענין כן, אבל הכוונה לומר שאם
היה אדם עם אשתו בחוצה לארץ חמש או עשר שנים ובאו לארץ
ישראל, שנותנין להם זמן עשר שנים מעת ביאתם לארץ¹⁰ אולי
זכות הארץ יבנו. וכן עשו אברהם ושרה אמנו¹¹ מעת בואם שם.
(ו) ותענה שרי ותברח מפניה, חטאה אמנו בענני זהה¹², וגם
אברהם בהניחו לעשות כן, ושמע ה' אל עניה ונתן לה בן שיהא
פרא אדם לענות זרע אברהם ושרה בכל מיני הענני.

9 שיטה זו מובאת גם ברא"ש יבמות שם (יב) בשם רש ורצים לומר דהאי דינא דרשה
עמה עשר שנים אינו נהג בחו"ל דתלין בעונש דירת חו"ל, כמו שמצינו גבי אברהם
ודישבת חו"ל לא עלה לו מן המנן. 10 ואין ישיבת חו"ל עלה לו מן המנן
שנא זכות איי תפמוד לו, אבל לרדים בחו"ל דאי אם שהו עשר שנים ולא זכו
לעולם לא יזכו לבנות הימנה וכפיין אותה להוציאה ולשון הרמב"ן בחורשיו
ליבמות שם. 11 ברפוס ליסבון רמ"ט הגירסא: מנו במקום אמנו והיא נכונה.
12 וכ"פ הר"ק.

מהר"ם (ח) מפני שרי גבירתי אנכי בורחת, ב' במסורת, והשיני [ו]רומי

קשת [בורחת כל העיר] (ירמיה ד כט), רמו ששרה הבריחה את
הגר המצרית ואח ישמעאל לפיכך ברחו ישראל מפני ישמעאל,
כי רומי קשת אילו ישמעאל, דכתיב והי רבה קשת (להלן כא כ).
מפני פרש רומי קשת ברחת כל העיר.

חזקוני על ידיך הוא, שאינך מוחה על כבודי, ואין אני רוצה לענותה

הואיל ונודווגה לך⁹⁴. ישפוט ה' ביני וביניך, שאני חוששת
לכבודך ואינך חושש לכבודי⁹⁴. וביניך, נקוד, פרש"י: כל וביניך
שבמקרא חסר וזה מלא, קרי ביה וביניך, כלומר כל וביניך חסרים
יוד"ד בין הגו"ן ובין הכ"ף, וזה מלא "וביניך". כל תיבות נקודות
שבתורה⁹⁵ מסופקות היו בידו של עזרא הסופר, אמר: אם יבא
משה רבינו ואומר לי מפני מה כתבת את אלו, אומר לו: כבר
נקדתי עליהם, ואם אומר לי: למה נקדת עליהם, אומר לו: הרי
לא מחקתים ואעביר את הנקודות מעליהם. אמרין במסכת
ר"ה⁹⁶: כל המוסר דין על חבירו נענש תחלה שנאמר חמסי עליך,
וכתיב ויבא אברהם לספור לשרה ולבכותה (להלן כג כ). חז"ק.
דהכא משמע אברהם נענש תחלה כמו שפרש"י הכא שהכניסה
עין הרע בעיבורה⁹⁷.

94 כפירוש הבכור שור. 95 אבות דרבי נתן פליד, אלא דשם איתא: אם יבא
אליהו. ועיין בפסקי תוספות מנחת אור רלא, דמביא: אם יבא משה. ועיין באור"ג
כפי' בין יהושע. 96 ראש השנה טז. ב. 97 הרי שהוא נענש תחלה שהפילה

בְּרַחַת: וַיֹּאמֶר לָהּ מִלֶּאֱדָן יְהוָה שׁוּבִי אֶל־גְּבֻרַתְךָ וְהִתְעַנִּי תַּחַת יְדֵיָהּ: וַיֹּאמֶר
 יֵאָמֶר לָהּ מִלֶּאֱדָן יְהוָה הֲרַבָּה אֲרֻבָּה אֶת־זַרְעֲךָ וְלֹא יִסְפֹּר מִרְבּוֹ: וַיֹּאמֶר לָהּ מִלֶּאֱדָן
 יְהוָה הֲגַן הָרֶגֶץ וְיִלְדֶת בֶּן וְקָרָאת שְׁמוֹ יִשְׁמַעְאֵל כִּי־שָׁמַע יְהוָה אֶל־עֲנִיָּךְ:

עֲרָקָא: ט. נֶאֱמַר לָהּ
 מִלֶּאֱכָא דִּינָה, תּוֹכֵי לִנְת
 רַבּוּנְתֵיךְ, וְאִשְׁפַּעְבִּידִי
 תַּחַת יְדֵיהָ: י. נֶאֱמַר לָהּ
 מִלֶּאֱכָא דִּינָה, אִסְגָּא אִסְגִּי
 ית פְּנֵיךְ, וְלֹא יִתְמַנּוּן
 מִסְגִּי: יא. נֶאֱמַר לָהּ מִלֶּאֱכָא דִּינָה, הָא אֶתְּ מַעֲדָא וְתִלְדִּין בְּרַי, וְתִקְנִין שְׁמִיהּ יִשְׁמַעְאֵל, אַרְי קַבִּיל יְיָ צְלוּתֵיךְ:

(ט) ויאמר לה מלאך וגו', על כל אמירה היה שלוח⁸¹ לה מלאך רש"י
 אחר, לכך נאמר מלאך בכל אמירה ואמירה⁸².
 (יא) הנך הרה, כשתשובי תהרי⁸³, כמו: הנך הרה (שופטים יג
 ז)⁸⁴, דאשת מנוח. וילדת בן, כמו וילדת⁸⁵, ודומה לו: יושבת
 בלבנון מקוננת בארזים (ירמיה כב כג), וקראת שמו, צווי הוא,
 כמו שאמר לזכר⁸⁶: וקראת את שמו יצחק (להלן יז יט).

מהיכן באת. 81 בר"ר: שולח. 82 בר"ר מה. ז. 83 כשתשובי תהרי,
 ליתא בר"ר. 84 פי' ועדיין לא היתה הרה, אף כאן הפילה היריון הראשון, כדלעיל
 (בפסוק ה), אלא כשתשובי תהרי. 85 למ"ד ודל"ת סגולות. 86 בר"ר:

לא יז). בעבור אותיות הגרון שהם אחה"ע, וכן משפט הלשון, אין ראבי"ע
 זר אתנו¹⁵.
 (יא) הנך, לנקה, כי הן מלת ענין כמו עם ומשקלו עמך.
 ישמעאל. בהעלם האל"ף¹⁶ להקל על הלשון.
 כותב. 15 אין יוצא מן הכלל. 16 אינה נהגית.

במקומות מנהג ההפסק, ולפי שענינו בעצמו בן, כי אינו דבק רד"ק
 עם הבא אחריו אלא עם שזכר לפניו וכן כל ויאמר. הגר וקראה
 בשמה ובתארה, כלומר הרי את שפחת שרי היאך את הנה. אי
 מזה באת, כלומר המקום שבאת ממנו אי הוא, ואנה תרצי ללכת.
 ברחת. ואיני יודעת אלא אלך אלא כברחת אני הולכת. ברחת
 בפתח הרי"ש בסוף פסוק שלא כמנהג.

(ט) ויאמר, אמר שלש פעמים ויאמר, במה שאמר לה כי בן הוא
 מנהג הכתוב במקומות ובהן לזחוק המאמר כמו שכתבנו רבים
 מהם בספר מכלל בחלק הדקדוק ממנו⁴¹. ויתכן לפי שאמר לה
 שלשה ענינים אמר ויאמר על כל ענין וענין. ויש דרש⁴² כי שלשה
 מלאכים שלח לה האל זה אחר זה ואמר: ומה שפחת האבות
 נגלה המלאך ג' וד' פעמים ולנו אפילו אחת⁴³. והתעני, סבלי
 העניו שתענך כי לטוב לך יהיה שתשבי עם אברהם כי בזכותו
 יהיה זרעך רב מאד.

(י) הרהבה ארבה. המלאך הוא שליח האל ומדבר בשמו הדברים
 כאילו הוא אמרם. ולא יספר מרב, דרך גוזמא והפלגה.

(יא) ויאמר... הנך הרה, אמר לה זה לפתיחת הדברים כי כבר
 ידעה היא כי היא הרה כמו שאמר: ותרא כי הרתה (פסוק ד).
 והבשורה שבשרה היא וילדת בן. ומלת וילדת, אמרו⁴⁴ שהיא
 מורכבת מן וילדת שהוא פועל עבר ומן וילדת שהוא בינוני
 וטעם ההרכבה כי וילדת שהוא פועל עבר מוסב לעתיד מפני
 הווי"ו לפי שהוא עתיד, כי עדיין לא ילדה והרכיב עמה יולדת, כי
 אמר לה כמו שאת יודעת שאת הרה כן תדעי באמת שתלדי בן
 כאילו את יולדת אותו עתה. ויש אומרים כי המלה מפועל הדומה
 למרובע. וקראת שמו, התי"ו לנכת הנקבה הנמצאת, וקראת
 אתכם (דברים לא כט) התי"ו לנקה במקום ה"א נקב"א. אל
 ענין, אל אשר צעקת מתוך ענין, והוצרכנו לפרוש הזה לפי
 41 שער דקדוק הפעלים (ד' ליק ס, ב—סא, א). 42 בר"ר מה, ז כשנינים.
 43 בר"ר: ולנו אפי' אחת לא. 44 השהו ספר השרשים (ילד).

(ט) שובי אל גברתך והתעני תחת ידיה. צוה אותה לשוב ולקבל
 עליה ממשלת גברתה. רמז כי לא תצא לחפשי ממנה, כי בני שרה
 משלו בורעה לעולם.

(יא) וקראת שמו ישמעאל. הודיע המלאך להגר שיהיה שמו
 ישמעאל, כדרך הנהגה בן נולד לבית דוד יאשיהו שמו (מ"א יג ב).
 ואמר לה שהיא תקראנו כן ותזכור כי שמע אלהים אל עניה.
 ואברהם מעצמו קרא שמו כן שישמע אל ויענו או ששרתה עליו
 רוח הקודש, כדברי רש"י, וקרא אותו ישמעאל כי שמע אלהים
 אל עני אמו כדבר המלאך. והנכון בעיני¹² כי המלאך צוה להגר
 שתקראנה בן, והיא יראה בעבור היותה פלגש לקראו שם לבן
 אדונייה, וגלתה לו הענין ואברהם קיים דבר ה', אבל לא הוצרך
 הכתוב להאריך בזה.

(ז) במדבר על העין בדרך שור, הוא המדבר שנה' בפרשת בשלח:
 ויצאו אל מדבר שור (שמות טו כב).

(ח) הגר שפחת שרי, לא כשאת סבורה להיות גברתה, כי עדיין
 את שפחה והיא הודית לו: מפני שרי גברתי אנכי ברחת⁹⁸.

הגר תחלה מיד. — ובמושב זקנים מקשה ג"כ קושיא זו ומתוך: "היא (שרה) נעשת
 תחלה דמיד נתקצרו שנותיה, והן דהפילה הגר לאו משום מסירת דין שמטרה על אברהם
 דלא איכפת לשרה על אברהם, אלא משום העונש". 98 מדרש חפץ (ת"ש מב).
 [הוצ' מוסד הרב קוק, ירושלים תשמ"א, עמ' קלט].

(ו) שפחתך בידך, שאינה משוחררת ממך. ותענה שרי. כד'
 שתכיר שהיא משועבדת, ולא תבזה עוד את גברתה, לאות שכן
 יקרה לכל מבזה ישראל, כאמרו "והשתחוו על כפות רגליך כל
 מנאציך" (ישע' ס יד).

(ז) וימצאה מלאך ה'. מצא אותה מוכנת למראות אלהים, ובכן
 נראה לה — על עין המים. מתפללת, כמו שביאר באמרו "כי
 שמע⁴⁴ ה' אל עניך" (פס' יא). על העין, על אם הדרך, וכשיש שני
 דרכים יקראו "ענינים" ומקום התחלת השני דרכים יקרא "פתח
 ענינים", והוא הנקרא אצל רבותינו ז"ל⁴⁵ "פרשת דרכים". בדרך
 שור, הוא חגר, כמו שתרגם אונקלוס, והיא עיר בגבול ארץ
 ישראל או חוצה לו, כמו שאמרו ז"ל בגיטין⁴⁶. הודיע כי היה
 בדעתה לצאת אז מארץ ישראל.

(ח) אי מזה באת ואנה תלכי. כלומר: הביטי וראי מאיזה מקום
 נסעת, כי היית במקום קדוש ובבית צדיקים, והנך הולכת בחוצה
 לארץ אל מקום טמא ואנשי רשע. אנכי בורחת. איני הולכת אל
 מקום מכוון מאתי, אלא יצאתי כדי לברוח⁴⁷.

(ט) והתעני. להורות לעתיד, על דרך "ירה ויור" (מ"ב יג יז), כי כן
 יסד המלך (אסתר א ח).

(יב) פרא אדם. פרא הוא חמור הבר. אמר שיהיה חמור במזגו
 מצד האם המצרית, כאמרו על המצרים "אשר בשר חמורים
 בשרם" (יחזק' כג כ), ושיהיה חמור הבר, בהיותו שוכן במדבר,
 44 ולא אמר "כי ראה", כי הוא מוסב על תפלתה. 45 כתובות יז, א.
 46 ומטעם זה אינה משיבה על שאלתו השניה (ואנה תלכי). 47

44 ומטעם זה אינה משיבה על שאלתו השניה (ואנה תלכי). 47

ד' וְעָאֵל לְוֹת הַגֵּר וְאֶעֱדִיאת וְחַמַּת אַרוּם אֶעֱדִיאת וְזִלְזַלְת אִיקָר רַבּוּנְתָהָא בְּעֵינָהָא: ה' וְאָמַרְת שְׂרִי לְאַבְרָם כָּל עוֹלָבְנֵי מִנְּךָ דְהוּנָא רְחִיצָא דְתַעֲבַד דִּינֵי דְאַנָּא שְׂבָקִית אַרְע וּבֵית אַבָּא וְעֵלִית עִמָּךְ לְאַרְע נּוֹכְרִיתָא וּכְדוֹן בְּגִין דְלֹא תּוּינָא יְלָדָא חֲרִירִית אַמְתִּי וְיִהְיֶה לְמִשְׁכּוּב בְּעֵיטְפָךְ וְחַמַּת אַרוּם עֲבִירִת וְיִתְבּוּז אִיקָרֵי בְּאַנְפָּהָא וּכְדוֹן יְתַגְלִי קָדָם יי עוֹלָבְנֵי וְיִפְרוּס שְׁלָמָה בֵּינֵי וּבֵינְךָ וְתַתְּמִלֵי אַרְעָא מִנָּן וְלֹא נְצַטְרֵךְ לְבִנְהָא דְהַגֵּר בְּרַת פְּרַעָה בַר נַמְרוּד דְטַלְקָךְ לְאַתּוּנָא דְנוּרָא: וְאָמַר אַבְרָם לְשְׂרִי הָא אַמְתִּיךָ בְּרַשׁוּתִיךָ עֲבִידִי לֵה דְתַקִּין בְּעֵינֵיכִי וְסַגְפַתָּה שְׂרִי וְעַרְקַת מִן קְדָמָהָּ: ז' וְאֶשְׁפַּחָה מִלְּאָכָא דִּי עַל עֵינָא דְמִיָּא בְּמַדְבְּרָא עַל עֵינָא דְבְּאֹרַח חַגְרָא:

תרגום ירושלמי

ה' וְאָמַרְת שְׂרִי לְאַבְרָם דִּינֵי וְעוֹלָבְנֵי מִסְרִין בִּידְךָ שְׂבָקִית אַרְעֵי וּבֵית תּוֹלְדֵי וּבֵיתָה דְאַבָּא וְאַתָּח לִי עִמָּךְ בְּהַמְנוּת שְׂמִיָּא עוֹלִית עִמָּךְ קָדָם פְּרַעָה מְלָכָא דְמַצְרַיִם וְקָדָם אַבְימֶלֶךְ מְלָכָא דְפְּלִשְׁתִּיָּא וְאָמַרְת עֲלֵךְ אַחִי הוּא מִן בְּגִלְל דְלֹא יִקְטִילוּ יְתֵךְ וּכְדוֹן חֲמִית דְלֹא תּוּינָא מְעַבְרָא נְסִיבִית הַגֵּר מְצִירִיתָא אַמְתִּי וְיִהְיֶה יְתָה לְךָ לְאַתּוּ וְאָמַרְתִּי הִיא תְלִיד וְאַנָּא אַרְבֵּי מַה דְיִלְדָא דְאַתְבְּנֵי לְחוּד מִנָּה וְחַמַּת אַרוּם עֲבִירִת וְזִלְזַלְת וְקָרִי בְּאַפָּה וּכְדוֹן יְתַגְלִי יי וּכְדוֹן בֵּינֵי וּבֵינְךָ וְיִתְמִלֵי רַחֲמִין עֲלֵי וְעֲלֵךְ וְיִפְרֵשׁ שְׁלָמָה בֵּינֵי לְבִינְךָ וְיִתְמִלֵי עֲלֵמָא מִנֵּי וּמִנְּךָ וְלֹא נְצַרְוּךְ לְבִנְהָא דְהַגֵּר מְצִירִיתָא אַמְתִּיָּא וְיִהְיֶה מִן בְּנֵיהוֹן דְעַמְמִיָּא דְיִרְקוּ יְתֵךְ לְאַתּוּן נְגִרְיָהוֹן דְכַשְׂרָאִין: ז' שׁוֹר חֲלוּצָה:

רמב"ן

(1) ותענה שרי ותברח מפניה. חטאה אמנו בענוי הזה, וגם אברהם בהניחו לעשות כן, ושמע ה' אל עניה ונתן לה בן שיהא פרא אדם לענות זרע אברהם ושרה בכל מיני הענוי:

אור החיים

ה' וְאָמַרְת שְׂרִי וְגו' חמסי וגו'. לרין לעת למה מסרה דין שרה על אברהם והוסיפה לפרט ולומר חמסי עליך שנראה שנמכרה למעט הולדת, ואם על הגר נמכרה אין דבריה נכונה לפי הנראה כי הגר היא שהקילה בכבוד גבירתה ועליה תלונתה לא על אברהם. עוד לרין לעת כוונת דברי אברהם אשר השיבה הנה שפחתך וגו', שנראה שקבל קבלת שרי אלא שהוא מתקן מכלן והלאה, ואם לא פעל און היה לו לומר מה תרע עלי:

אבן יתבאר הענין בהקדים דבריהם ז"ל (ציר מה א) וז"ל ולה שפחה מזרית ושמה הגר, שפחה מלוג הייתה והיה חייב במזונותיה ולא היה ראוי למוכרה. צעי ריש לקיש מהו דמינא מלוג אמר ליה כמה דאת אמר מלוג מלוג ע"כ. הרי דהגר הייתה גופה קנויה לשרי ופירושה לאברהם למולגם. ובענין צני שפחה מלוג אם ילדה נחלקו במסכת כחוצות (ע"ט:) חנינא וחכמים, חכמים סוגרים ולד מלוג לאשה והטעם משום דחיישינן למיתה והקפן כלה, וחנינא סובר לצעל דלא חיישינן למיתה:

עוד אמרין צניטין (דף על): אמר רב אשי אמר רבי עבד שנשא את צני חורין צפני רבו עשאו בן חורין, ומפרש לה הש"ס צנשיאו רבו צני חורין ע"כ, ומפרשים שם משום שמן הסתם שחררה דאם לא כן לא היה עושה ע"י עבירה להשיאו צני חורין ע"כ. והוא הדין שפחה שהשיאה רבה לכן חורין עשאה צני חורין. וכתב מהר"ק צורה דעה הלכות עבדים סימן רס"ו וז"ל הבא על שפחה עשאה צני חורין ודוקא לשם אישות, אבל שלא לשם אישות לא עשאה צני חורין ע"כ. והנה צנא עליה סתם נחלקו

שאתה מסכים על דעתה שלא כפי הדין: ואמרה טענות לסמור ולנחוש לדדי הדינים שמהם יא הטעות לחירות הגר, והוא אומרה אנכי נתתי שפחתי צניקך, פירוש שפחה זו שלי היא ואין לך בה אלא מליגת פירות, ולו יהיה שצנא עליה צפירוש לשם אישות אין לה צוה דין שחרור כי אינה שפחתך לשחררה, והגם שחאמר כן צפירוש. ואם לזד טענת המשיא (עבדו) [שפחתו] לכן חורין וכו', וזו נחמיה לך לאשה שאתה בן חורין, דוקא אם נתתה סתם וכמו שנחנו הטעם שמן

יונתן בן עוזיאל רפא

ח ואמר הגר אמתא דשרי מן האן אנת אתיא ולאן תזלין ואמרת מן קדם שרי רבונתי אנת ערקת: ט ואמר לה מלאכא דיי תובי לנת רבונתיך ואתפנעי תחות ידה: י ואמר לה מלאכא דיי אסגאה אסגי ית בנכי ולא יתמנון מסגי: יא ואמר לה מלאכא דיי הא אנת מעברא ותלדין בר ותקרין ית שמה ישמעאל ארום גלי קדם יי סגופיך:

בעל הטורים

ד יח. וקראת ישועה חומותיך (שם ס יח). שעל ידי קריאת ישמעאל קראת הרעה, אבל על ידי קריאת עמנואל וקראת ישועה חומותיך:

ספורנו

על עין המים. מחפלת, כמו שביאר באמרו כי שמע ה' אל ענין: על העין. על אם הדרך. וכשיש שני דרכים יקראו עינים, ומקום התחלת השני דרכים יקרא פתח עינים, והוא הנקרא אצל רבותינו ז"ל פרשת דרכים: בדרך שור. הוא חגר, כמו שתרגם אנקלוס, והיא עיר בגבול ארץ ישראל או חוצה לו, כמו שאמרו ז"ל בגיטין (ב). הודיע כי היה בדעתה לצאת אז מארץ ישראל: ח אי מזה באת ואנה תלכי. כלומר הביטי וראי מאיזה מקום נסעת, כי היית במקום קדוש ובבית צדיקים, והנך הולכת בחוצה לארץ אל מקום טמא ואנשי רשע: אנכי ברחת. איני הולכת אל מקום מכון מאתי, אלא יצאתי כדי לברוח: ט והתעני. להורות לעתיד, על דרך ירה ויור (מלכים ב' י"ח), כי כן יסד המלך:

רמב"ן

(ט) שובי אל גברתך והתעני תחת ידיה. צוה אותה לשוב ולקבל עליה ממשלת גברתה. רמו כי לא תצא לחפשי ממנה, כי בני שרה ימשלו בורעה לעולם: (יא) וקראת שמו ישמעאל. הודיע המלאך להגר שיהיה שמו ישמעאל, כדרך הנה בן נולד לבית דוד יאשיהו שמו (מ"א י"ב). ואמר לה שהיא תקראנו כן ותזכור כי שמע אלהים אל ענייה. ואברהם מעצמו קרא שמו כן

אור החיים

הסתם לא יעבור על לאו דלא תהיה קדשה ולא יהיה קדש (דברים כ"ג יח) שהוא אזהרה לכן חורין וכו', אבל אנכי לא הנחתי הדבר סתם אלא פירשתי לך הדברים בפירוש שלא שמרתיה אלא עודנה שפחתי הגם שהיא בחיקך, וכמו כן תמלא דברייה הראשונים אליו שאמרה לו צא נא אל שפחתי (לעיל פסוק ג), פירוש אחר שיצא עליה עודנה שפחתי שהיה לה לומר צא נא אל הגר:

שוב מלאחי מדרש רבותינו ז"ל נרבות (ב"ר מה ג) וז"ל ותתן אותה לאזנרם אישה ולא לאחר ע"כ. הנה רבותינו ז"ל דקדקו מיצת אישה שלא היה נריך לאומרה ויישבו שלמעט צא, ונריך לדעת מיעוט זה למה הוצרך, ולפי דברינו נריך הדבר ליאמר לומר שעדיין היא שפחתי ולא נתנתה אלא לאזנרם, ואם ירצה אזנרם לתתה לאחר או לשלחה לעצמה לעשות כטוב צענייה אין לו רשות, הא למדת שעודנה שפחתי. ואזנרם הודה לדבריה שהדין עמה בטענתה ויש צוה שני דרכים. הא' אפשר שאזנרם כמו כן היה דעמו ממחילה ועד סוף ואפילו הכי צא עליה לטעם אשר אבאר. או לא חשב כן ממחילה ודעמו היתה כי לשם אישות בעל ומשוררת היא כי לא חשב שנתכוונה שרה למה שגילתה דעתה עמה, ואילו חשב כן אפשר שלא היה צא עליה מדין ולא יהיה קדש (דברים כ"ג יח), וכן תמלא שבמסך י"ד שנה משנולד ישמעאל עד שנולד יסחק לא יספק עוד לדעתה: וטעם שרה שלא הקפידה לתת שפחה לכן חורין וגם

לכרות ברית עמו כאלו הוא עצמו עבר בין הגזרים. ולזה ויבחר אותם בתוך כי זאת היא אות הברית העגל אשר כרתו לשנים ויעברו בין בתריו. לרמוז שמי שיעבור הברית יהא נחלק לשנים כעגל הזה. וזאת היא סוד האהבה והאחדות. לרמוז שאע"פ שהם שנים בגוף אחד ונפש אחת. וזהו אהבה שעולה למנין אחד בסוד ה' אחד בסוד שלש עשרה מדות. ולכן נקרא אברהם אחד כאומרו אחד היה אברהם וכל ישראל נקראו עם אחד.

ויפה אמרו קדמונינו זכרונם לברכה שלא שאל אות אלא באיזה זכות יתקיימו בניו ולכן השיב לו בזכות הקרבנות. וזהו קחה לי עגלה משולשת כדכתיב והקריב מן התורים או מן בני היונה. וכן אמרו שרמזו לו בכאן שעבוד מלכיות. ולכן אמר קחה לי עגלה משולשת כנגד עגלה יפיפיה מצרים בבל. ועז משולשת הצפיר בשעיר מלך יון. ולכן לא אמר ועז משולש כמו שאמר ואיל משולש. לפי שהאיל הוא רמז על האיל בעל הקרנים מלך אדום. ונכללו בו ישראל במקום אילו של יצחק. ולכן אמר בו משולש בזכיות. אבל בעז שהוא על אומות העולם שהם עזים אמר משולשת לרמוז על חולשתם כמו הנקבה. אבל תור וגוזל הניחם שלימים בכוחם. וזהו ואת הצפור לא בטר. ולפי שבכאן רמוזים כל הגליות אמר וירד העיט על הפגרים לרמוז שהאומות יתאספו על ישראל. אמר וישב אותם אברם לרמוז שבזכותו יהיו ניצולים. ולפי שאברהם היה בצער גדול על גלות בניו ואמר ויהי השמש לבא כלומר כאילו חשך השמש בצאתו. והנה אימה חשכה גדולה נופלת עליו אלו ארבעה גליות. אימה זו גלות בבל. חשכה זו גלות מדי. גדולה זו גלות יון. נופלת עליו זו גלות אדום. ולפי שזה היה ברמז התחיל להזכיר גלות מצרים ואמר ידוע תדע כי גר יהיה זרעך בארץ לא להם. להורות שלא היה מדבר אלא בגלות מצרים כפי הנראה. אבל בגלות מצרים רמוזים כל הארבע גליות כמו שהזכרתי בארבעה כוסות של שר המשקים. ולכן תמצא שהם רמוזים במזמור של פסח תעב נפשם כנגד גלות בבל. דכתיב במדבר ארבו לנו. אסירי עני וברזל כנגד גלות מדי. וזהו ויכנע בעמל לבם בגזירת המן. כל אוכל תתעב נפשם כנגד גלות יון. שהגיעו עד שערי מות כמו חולים בחולי הנפש כאומרו במזמור חנוכת הבית. שועתי אליך ותרפאני. יורדי הים באניות כנגד גלות אדום. כי טיטוס הוליך כלי בית ה' דרך הים ועמד עליו נחשול של ים ואמר אין כח של אלהיהם אלא בים כמוזכר בפרק הניזקין. ולכן אמר בזה ומצוקותיהם יוציאם מה שלא אמר בשלשה הראשונים. להורות כי ההולך בים הוא כמו תועה במדבר ואסור בבית האסורים וכל אוכל תתעב נפשו ומחיתו לחם מצרה היא. וזהו ומצוקותיהם שהול'ו מוספת על הראשונים. כן בזה הגלות האחרון בעוונותינו היינו כמו תועים במדברות ואסורים בבית האסורים וחולים שהגענו עד שערי מות ועברנו ביום צרה. ולכן אמר בכאן אימה חשיכה לרמוז לכל ארבע גליות. ואחר כך כתב בפירוש גלות מצרים שבו רמוזים כל הגליות. וזהו ידוע תדע כי גר יהיה זרעך וגומר. ואתה תבא אל אבותיך בשלום ולא תראה את כל אלה:

והנה יש לתמוה מאברהם שהיה אב רחמן על כל העולם ובקש רחמים על אנשי סדום ולא בקש רחמים לבניו. וכן השם בשכר כל עבודתו שעבדו נתן לו בשורה כזו מגלות בניו בלי סבה. ולפי שבשר לו בשלום שתק ולא התפלל. כמו שעשה נח שאמר לו עשה לך תיבת עצי גופר ושתק. אבל הכוונה בכל זה ידועה כי השם בשכר צדקתו בישר לו בשורה טובה של גלות מצרים. כי מכאן זכו בניו למעלת התורה והכהונה והמלכות. ואם לא ירדו למצרים שנתנסו שם בכור הברזל לא היו ראויים לכל אלו המעלות. כאומרים ז"ל שלשה מתנות טובות נתן הקב"ה לישראל וכלם לא נתנם להם אלא על ידי יסורין תורה וארץ ישראל ועולם הבא. ולכן שתק אברהם וקבל הבשורה וחזר להזכיר כל ארבע גליות ברמז. ויהי השמש באה בגלות בבל. כדכתיב אוי נא לנו כי פנה היום. ועלטה היה בגלות מדי. והנה תנור עשן בגלות יון. ולפיך אש בגלות אדום. אשר עבר בין הגזרים האלה. רמז לשכינה שנמצאת בכל ד' גליות דכתיב לא מאסתים ולא געלתים לכלותם כמוזכר במגילה. ולהורות שזה מדבר בגאולה העתידה. אמר ביום ההוא כרת ה' את אברם ברית חדש על העתיד לזרעך נתתי את הארץ הזאת וגומר את הקני ואת הקניזי ואת הקדמוני. ולא תמצא שירשו ישראל אלו השלשה אומות במלחמות יהושע ולא במלחמות ישראל אלא שעתיד הקב"ה לתת אותם לישראל לעתיד לבא. וכן לא נזכרו בתורה אלא שרמזום רבותינו ז"ל באומרו כי ירחיב ה' אלהיך את גבולך לרבות קני וקניזי וקדמוני:

אחר כך אמר ושירי אשת אברם לא ילדה לו. להורות על הגליות וסבתם כי לפי שהיתה שרי עקרה הוצרך לבא אל שפחתה ואמרה אולי אבנה ממנה כי אני זקנה. ולא ראתה כי יצא מכאן ישמעאל שלקח ארצנו ובית קדשינו והוא שולט בכל אי"ו וכל זה בא לו בזכות המילה שנשאר להם אע"פ שאין להם פריעה כמוזכר במדרש הנעלם. וכל זה סיבב אברהם באומרו ה' אלהים מה תתן לי וכן בשמעו לקול שרי ליקח פילגש מצרית אחר שהשם הבטיחו בבנים מה לו למהר את הקץ ולכן כתב בכאן ותקח שרי אשת אברם את הגר המצרית מארץ טמאה ומעם טמא. ועוד היות שפחתה והיא היתה הגברת ונהפוך הוא ושפחה כי תירש גבירתה. והעד על זה ותקל גבירתה בעיניה עד שחזרה להיות שפחה. וכשראתה שרי הרע שעשתה. התחילה לדבר דברים לא כן כנגד אברהם חמסי עליך ותשובתה בצדה כי בפיה אמרה כי היא עשתה הדבר. וזהו אנכי נתתי שפחתי בחיקך ואם כן מה חטא אברהם. אבל היא אמרה אמת שאני אמרתי בא נא אל שפחתי במיעוט דעתי כי דעתן של נשים קלה. אבל אתה ראוי שתאמר לא אחלל בריתי בשפחתי. ולכן ישפוט ה' ביני וביניך. והוא לא השיב לה דבר לומר בענותנותו או לפי שראה שהוא חטא בזה. ועתה הוסיף לחטוא ואמר הנה שפחתך בידך וגומר ואיה רחמנותו ואיה תורתו שלמד שכתוב בה לא תסגיר עבד אל אדוניו. ובלא תורה השכל יחייבהו בעניין שבעון זה נמסרו בניו ביד ישמעאל. ורעה עוד מזאת ותעניה שרה. האם זה דרך מוסר הצדקת שאברהם אמר לה עשי לה הטוב בעיניך לקרר דעתה. והיא עשתה והצליחה ותעניה שרה. והיה ראוי שתקרר דעתה ותאמר עכשיו שנתנה בידי לא יגע בה רע כי זה מדרך מוסר. ולכן ברחה מפניה. ממדרש אמריה צועקת ברוב כחה בוכה משתי עיניה ואמרת. אוי ואבוי כי הגביר הסגירני והבעל והגבר עיניתני. והשם שמע צעקתה וראה דמעתה ושלח אליה מלאך והשגיח בה. וזהו וימצאה מלאך ה' על עין המים כמו מי יתן ראשי מים. וכפל ואמר במדבר על העין לרמוז שבכתה בשתי עיניה

ולכן השגיח בה וזה בדרך שור כמו עלי שור. וכל זה להורות כי שערי דמעה לא ננעלו. ולכן אמר לה אי מזה באת כלומר למה ברחת כי כל זה לטובתך שובי אל גבירתך והתעני תחת ידיה. כי זה יסבב כי ברוב הימים תענה את בניה וזהו הרבה ארבה את זרעך. ולכן תמצא בכאן ארבעה פעמים גברת. ותקל גבירתה בעיניה ותברח מפניה שהוא כמו מפני הגבירה. מפני שרי גבירתי אנכי בורחת שובי אל גבירתך. הרי ד' כנגד ארבע גליות אשר שפחה תירש גבירתה. או יהיה הראשון הנה שפחתך בידך כי זה אכזריות גדולה. ולכן חזר מלאך ה' ואמר לה הנך הרה וילדת בן וקראת שמו ישמעאל כי שמע ה' אל ענייך וברוב הימים תמצאנו. והוא יהיה פרא אדם ולא אדם. כי לא נקרא אדם אלא ישראל דכתיב אדם אתם וכו'. אבל אמר פרא אדם כד'א מסעף פורה במערצה. וכן זה יהיה חלק אדם ונצר משרשיו. אחר שהוא מל אבל לא יהיה אדם גמור לפי שאין לו פריעה. כדאמר' מל ולא פרע כאלו לא מל. ועם כל זה העיל לו כי בעונש זה ניתן לישמעאל ממשלה בא"י.

ואמר ותקרא שם ה' הדוכר אליה. אף על פי שלא דיבר אליה אלא המלאך להורות שההשגחה היא מצד השם והמלאך הוא כמו שליח ולזה אמרה אתה אל ראי ולא המלאך. וכך רמזה באומרה אל רואי ולא אל שמע כמו שאמר המלאך כי שמע ה' אל ענייך. להורות שהשגחת השם עליה ביותר נאות שאפשר והיא מצד ראייה ולא מצד שמיעה כי ידעה שיש הבדל בין ראייה לשמיעה. וזהו כי אמרת הגם הלום ראיתי כלומר אחר שאמרת לי הרבה ארבה את זרעך ושיהיה לי בן ראוי למלכות כאומרו וקראת שמו ישמעאל זה דבר גדול. ולכן אמרה הגם הלום ואין הלום אלא מלך כאומרם בדוד כי הביאותני עד הלום ואין הלום אלא מלך וכן בכאן אמרה מוסף על השגחתך נתת לי בן מלך בגי' גדול ועצום וזהו הגם הלום ראיתי בן מלך אחרי שהשגחתך עלי פנים בפנים. וכן רמזה באומרו הגם הלום ראיתי מן הלמוני בל ידעתי. להורות כי מצד המכות והייסורים והעיני שעשו לה ראתה וזכתה לכל זה. וכן רמזה הגם הלום ראיתי מייסורי המלאך שאמר לי שובי אל גבירתך והתעני תחת ידיה אחרי רואי שהלמה ראשי גבירתי בענייך שאני רואה כי זה וזה סיבת טובתי. ולכן קרא לכאר באר לחי רואי כלומר שהוא אלהים חיים ומלך עולם רואה ושומע בדמעות העשוקים.

ואמר שהיה אברם בן תשעים שנה כשנולד ישמעאל. להורות כי אולי נדבק אברם עם הגר לפי שראה בעצמו זקן ואימתי יעמיד תולדות. ואולי אמר זה להורות על חטאתו שעדיין לא היה זקן כי תרח חיה יותר ממאתים שנה ואברם עדיין לא היה מגיע לסוף ימיו ולא היה ראוי שיהיה נחפז לקחת שפחה. ולפי שלא הגיע העת הראוי ללידת יצחק שהוא היה עולה תמימה סמך מיד ויהי אברם בן תשעים ותשע שנים. להורות שכבר הגיע אברם לשלימות האמיתי להיות בן מאה שנה שהוא מספר מכוון למאה ברכות. ומספר מכוון לעשר ספירות שהם עשר פעמים עשרה שהם מאה. ולפי שהיה חסרון אצלו לפי שהיה ערל לזה אמר התהלך לפני והיה תמים יותר מהמלאכים. וכבר פירשתי למעלה בפסוק התהלך נח פירושו. ולפי שאמר לו והיה תמים שנראה שעד כאן היה חסר בא לפרש חסרונו והוא יפול אברם על פניו. כי לפי שהיה ערל לא היה לו כח לעמוד ברגליו לדבר עם השם.

אני הנה בריתי אתך והיית לאב המון גוים. אבל קודם הברית לא רצה לתת לו בן. ולפי שידוע שמי שעלה למעלה גדולה כזאת להיות מלך גוים צריך שינוי השם לזה אמר ולא יקרא עוד את שמך אברם והיה שמך אברהם לעד לעולם. וכן רמז באומרו והיה תמים לפי שעד כאן היה חסר בלא מצות מילה ובמצות מילה היה תמים ברמ"ח מצות עשה. וזהו והיה שמך אברהם שעולה רמ"ח כמניין רמ"ח מצות. וכן אמרו אלה תולדות השמים והארץ בהבראם ברמ"ח מצות ברא העולם כמנין בהבראם. וכן רמז לו בתוספת ה"א לפי שהיא אות ברית קדש אות אחרונה של שם שנקראת ברית. וזהו והיה תמים:

ואתנה את בריתי ביני וביניך. שיהיה לך אות ה"א אחרונה של שמי. וזה האות יהיה ביני וביניך. כי המצא תמצא בשמי ובשמך. בענין שיהיה שמי בקרבך. וזהו והיה שמך אברהם. ובזה האות והפירתי אותך במאד מאד. ולפי שזה האות נראה שהיה נותן לאברהם לבדו. לזה אמר והקימותי את בריתי ביני וביניך ובין זרעך אחריו. כי זה האות יהיה בהם גם כן באופן שאהיה לך לאלהים ולזרעך אחריו. ולפי שזה האות היא נקראת ארץ חפץ ארץ החיים. אמר מיד ונתתי לך ולזרעך אחריו את ארץ מגוריו את כל ארץ כנען. ורמז בזה ג"כ שבברית מילה ישיגו עולם העליון שהוא ארץ החיים. כי בזה אנו דבקים בשם ה'. כאומרו ואתם הדבקים בה' אלקיכם חיים כולכם בארץ החיים. וזה שאמרו במדרש הנעלם על פסוק מי יעלה לנו השמימה. בר"ת מילה. ובסופי תיבות ה'. להורות כי במצות מילה אנו דבקים בשם ה' בסוד מילה ופריעה. לפי שבזה אנו שולחים את הזמורה מעלינו ואנו כורתים ממנו הערלה והקליפ'. בעבור בענין יקטרג עלינו הצורך הוא נחש הקדמוני אנו משימים בשעת המילה כלי עם עפר לתת שם הערלה. לקיים מה שנאמר אם רעב שונאך האכילהו לחם וכתוב ביה ונחש עפר לחמו. וכבר הארכתי בזה בספר צרור הכסף בהלכות מילה:

ויאמר אלהים אל אברהם ואתה את בריתי תשמור. כלומר גם אתה שאתה מתחיל במצוה בריתי תשמור בשמחה. מיד כל הנמשכים אחריו יעשו בשמחה. וזהו אתה וזרעך אחריו לדורותם. ופי' הברית שהוא המול לכם כל זכר הנולדים לכם. וכן אתם ונמלתם את בשר ערלתכם. ופי' הזמן וכן שמנת ימים ימול לכם כל זכר. בענין שיעבור עליו יום שבת קדש. שנקרא גם כן אות ויתן לו כח. ובזה והיית בריתי בבשרכם. וזה לרמז על מעלת זאת המצוה. כי שאר מצות כמו תפלין וציצית הם זמניות. כי אחר שמסירים אותם נשאר ערומים מהם. אבל מצות מילה היא תמידית לפי שנשארת בבשר. וזהו והיית בריתי בבשרכם. וזהו שאמרו רז"ל בשעה שנכנס דוד למרחץ מצא עצמו ערום בלי מצות. וכשזכר על המילה שבבשרו אמר עליה שירה שנא' למנצח על השמינית על המילה שנתנה בשמיני. וזה לאות על מעלת מצוה זו שאע"פ שיהיה אדם ערום בלא מצות זאת המצוה תכסה ערותו. ואחר שמצוה זו היא גדולה. וכל זכר אשר לא ימול את בשר ערלתו ונכרתה הנפש ההיא מדה כנגד מדה. כי אחר שמצוה זו היא נקראת ארץ החיים. והיא קושרת הנפשות למעלה. אחר שזה אינו רוצה למול את עצמו עונשו הראוי לו הוא ונכרתה הנפש ההיא מעמיה את בריתי הפך:

ויאמר אלהים אל אברהם שרי אשתך לא תקרא את שמה שרי וגו'. הרצון בזה כי אחר שהבן הנולד לך הוא משרה. ראוי הוא שנשנה שמה כמו ששנית שמך. וא"כ ראוי הוא שיהיה שרה שמה. בענין שיהיה בה גם כן אות ה"א שהיא סוד אות ברית קדש. כמו שהוא